

YÜKSELMENİN İLK MENZİLİNE BİR İSRÂ:

“MİRÂCIYE VE MİRÂC-NÂMELERDE KUDÜS VE MESCİD-İ AKSÂ”

Murat AYAR*

Öz

Klasik Türk edebiyatında, tevhit, münacat ve naat gibi dinî referanslı çok sayıda şiir türü kullanılmıştır. En yaygın olanlarından biri de mirâciye ve mirâc-nâmelerdir. Büyük ölçüde şiir şeklinde yazılmış bu eserler, Hz. Muhammed'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya oradan da ilahi varlığın huzuruna yükselişini anlatmaktadır. Bu şiirsel metinlere dayanarak, mirâc mucizesinin önemli duraklarını oluşturan Mescid-i Aksâ ve onun bulunduğu yer olan Kudüs, bu çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışma, bugün de dinî ve stratejik önemini korumaya devam eden Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın mirâc olayına ve bu olayın şekillendirdiği insanın mekân ve zaman algısına katkısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kudüs şehrini sembolik olarak kapsayan Mescid-i Aksâ'nın temsiline odaklanan araştırma, Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın iki ciltlik Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler I-II adlı eserine dayalı metin derlemesi ve tematik indeksleme yoluyla yürütülmüştür. Bu çalışmada Kudüs ve Mescid-i Aksâ, genel olarak klasik şiirin estetik ve metaforik ifadeleri üzerinden değil, yalnızca mirâcî merkez alan mirâciyyeler üzerinden incelenmektedir. Tarihsel metin materyalinin bolluğu nedeniyle, çalışmada iz düşünüm olarak temsili beyitler seçilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayarmuratt@gmail.com, Kahramanmaraş/Türkiye

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Mescid-i Aksâ, Mirâciye, Mirâc-nâme, Kubbetü's-Sahre.

A JOURNEY TO THE FIRST STAGE OF ASCENSION: “QUDUS AND MASJID AL-AQSA IN MIRÂJIYE AND MIRÂJ-NÂMAS”

Abstract

In classical Turkish literature, numerous poetic genres with religious references, such as tawhîd, munâjât, and na't, have been employed in large numbers. One of the most common ones is the mirâjiyya and mirâjnâmas. These works, largely composed in verse, narrate the Prophet Muhammad's ascension from Masjid al-Ḥarâm to Masjid al-Aqşâ from there to the divine presence. Based on these poetic texts, Masjid al-Aqşâ and its location, Quds, which constitute major stations of the mirâj miracle, form the core of this study. The study aims to reveal the contribution of Quds and Masjid al-Aqşâ, which continue to preserve their religious and strategic significance today, to the mirâj event and to the human perception of space and time shaped by this event. Focusing on the representation of Masjid al-Aqşâ, which symbolically encompasses the city of Quds, the research is conducted through textual compilation and thematic indexing based on Prof. Dr. Mehmet Arslan's two-volume work Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler I-II. In this study, Quds and Masjid al-Aqşâ are examined not through the aesthetic and metaphor-based expressions of classical poetry in general, but solely through mirâjiyya centered on the mirâj. Due to the abundance of historical textual material, a single representative couplet was selected.

Keywords: Quds, Masjid al-Aqşâ, Mirâjiyya, Mirâj-nâme, Dome of the Rock.

1. GİRİŞ

Türk edebiyatı, yüzyıllar boyunca İslâm'ın gölgesinde nefeslenmiş, özellikle konu seçimi ve üsluptaki estetik hassasiyetini bu dinî seçiminin gölgesinde şekillendirmiştir. Din, bu yönüyle sanatın diğer dallarında olduğu gibi edebiyatı da mayalayan başat unsurlardandır. Bu yargı sadece Doğu medeniyeti için bir

izlek değil Batı kültürünün de ilk ve orta dönemlerini biçimlendiren temel bir göstergedir. Bilhassa kültürün ana aksı olan âdet ve ahlak, bir yaratıcı ya da aşkın varlığın koyduğu normlar üzerinden belirlenmiştir (Subaşı, 2019: 115). Bir çeşit kurallar silsilesi olan bu normlar, hayatın aynası olan edebiyatın ortaya koyduğu pratiklerle de tezahür etmiştir. Bu cümleden edebiyatın manzum alanı olan şiirin, Doğu medeniyetinde İslam’ın ortaya koyduğu değer kazanımları ve hükümlerinin yoğun bir nüfuzuna uğradığı söylenebilir. Sözgelimi divan edebiyatı sahasındaki altmış civarı nazım türü, konusunu doğrudan İslâm’dan alır. Özellikle Allah’ı birleyen tevhit; Allah’a olan yakarışın dillendirildiği münacat ve Hz. Peygamber’e övgünün bir ifadesi olan naat gibi türler bu etkinin en zirve numuneleridir. Şiirdeki öznenin Hz. Peygamber olması durumu “mevlit, şemâil-i şerif, siyer-i nebi, mucizât-ı nebi, hilye-i nebi, hicret-nâme, şefâat-nâme, gazavatü’n-nebi, tercüme-i hadis, esmâ-yı nebi” gibi adlarla anılan türlerin (Alıcı, 2004: 134-135; Çelebioğlu, 1998: 356-357; Kaplan, 2001: 106) ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Bunlardan biri de kasidelerin mirâciye; mesnevilerin ise mirâc-nâme olarak adlandırdığı manzumelerdir (Akar, 1987: 321).

Aynı olayın farklı adlandırmaları olan bu türün ilhâmı, Hz. Peygamber’in İsrâ olayıyla Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya buradan da ilahî katlara olan miraç mucizesine dayanır. Sözü edilen miraç mucizesi, -nesir örneklerini dışarıda tutarsak- divan ve mesnevilerin bir yerinde işlenebildiği gibi mirâciye / mirâc-nâme denilen türlerde müstakil olarak da işlenmiştir (Arslan, 2019: 18-24). Dinî veya lâ-dinî kimi şiirlerde de bu mucizevi olaya ait “İsrâ suresi, Necm suresi, kâbe kavseyn, sidre, burak, refref, sahra taşı” gibi pek çok kavram divan şiirinin mazmun dünyasının bir malzemesi olarak kullanılmıştır (Akar, 1987: 138-139). Hülâsa bu olay ve onun edebî tezahürü olan bu tür, edebiyatımızda o kadar yoğun kullanılmış ki şiir meraklıları tarafından bu eserlerin bir kısmı “mirâciye

mecmuâsı” adı verilen antoloji ya da seçki eserlerin içerisinde toplanmıştır (Tanyıldız, 2013: 527).

Arap, İran ve Türk edebiyatlarında özel bir öneme sahip bu konu, Arap edebiyatında daha çok mensur olarak yazılıp dinî ilimler merkezli işlenmiştir. İran ve Türklerde ise konu daha ziyade mirâciye ve mirâc-nâme türleriyle edebiyatın bir malzemesi olmuştur (Uzun, 2020: XXX/136). Yüzyıllarca birçok edip tarafından işlenen bu türde genel olarak miracın; sebebi, nasıllığı, içeriği, gerçekleşme zamanı, Hz. Peygamber’e ilanı, başlangıç yeri, vasıtaları, durakları ve seyrinde karşılaşılan kişi ve nesneler (Akar, 1987: 206-313; Şener, 2016: 80-83) gibi konuların işlendiği söylenebilir. Edebiyatımızda bu türe ait tematik ilk işaretler Satuk Buğra Destanı’na kadar dayanır. Anadolu öncesi Çağatay sahası Hakîm Ata’nın heceyle yazdığı *Mirâc-nâmetü’l-Hazret* isimli eser XII. asra tesadüf eder. Anadolu sahasının müstakil ilk örneği XIV. yüzyıl sonlarında Ahmedî tarafından yazılan *Tahkîk-i Mirâc-ı Resûl*’dür (Akdoğan, 1989: 267-269). Sonraki dönemlerde bu türün özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda divan şairleri tarafından çok rağbet gördüğünü, akabinde yenileşmenin yaşandığı XIX. asır ve hatta edebiyatımızın modern dönemi olan XX. asırda pek çok şairin ilgisini çektiğini söyleyebiliriz (Uzun, 2020: XXX/136). Sadece şiir ve edebiyat çevreleri değil musiki, hat, minyatür ve kitap sanatlarının da bu olayı kendi malzemelerine aksettirmelerinden kimi zaman bu olayın yukarıda anılan güzel sanatların şiirle olan anlamlı birlikteliğine de sahne olduğunu görüyoruz (Ergun, 1943: I/125; Öztuna, 1974: I/356; Keleş, 2018: 3; Yaman ve Dikmen, 2006: 147).

Farklı disiplinlerin pratiklerinden biri hâline geldiğini gördüğümüz bu mucize, gece yürüyüşü anlamına gelen “İsrâ” ve Hak katına yükselme manalı “miraç” aşamalarından oluşur. İsrâ, yapısı ve anlatısı gereği maddî bir mekân kavramının (Mescid-i Aksâ, Kubbetü’s-Sahre, Kudüs) öne çıktığı bir olay iken “miraç” göğün katları içinde remizlenmiş manevî bir yükselişin adı olmuştur. Ancak “miraç”

tabiri her ikisi için de genel bir tanımlayıcı kavram olarak kullanılmıştır. Bunu, telif edilen eserlerin çoğunda “İsrâ” tabiri yerine “miraç” ifadesinin kullanılmasından anlayabiliyoruz (Şener, 2016: 78). Kur’ân’daki İsrâ suresinde “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah...” (17/1) ayetinde miracın ilk aşaması olan İsrâya temas ederken Necm suresinde (53/1-18) bu olay genel çerçevesiyle işlenir. Dolayısıyla Kur’ân’da miracın ikinci aşamasına dair net bir lafızlamaya rastlanmazken iki aşamalı olan bu olayın tafsilatlı anlatımı, Hz. Peygamber’in hadisleri, tefsir, siyer ve delâil kitaplarına dayanmaktadır (Yavuz, 2020: XXX/132-133). Buralardan da ilhamla bu mucizevi hadise, farklı aşama ve yönleriyle pek çok İslâm ulemâsının ve edebiyat çevrelerinin eserlerine konu olmuştur. Özellikle ilk aşamadaki mekânlar ve ikinci aşamadaki makamlar (göğün katları) birbirinden farklı konuların dikkatlere sunulmasına zemin hazırlamıştır. Kudûs’ü de içine alan ve bu hadisenin ilk aşama mekânı olan Mescid-i Aksâ farklı disiplinlere ait araştırmalara konu olmuştur.

Günümüzde şehir adı olarak kullanılan Kudûs, eski kaynaklarda aslında mabedi ifade eden bir tanımlamanın içindedir. Dolayısıyla Kudûs’ten maksat, İslâm âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri ve İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik için kutsal olarak telakki edilen Mescid-i Aksâ’dır (Bozkurt, 2004: XIX/268) denilebilir. Hatta bu mekân, farklı zaman ve olaylara şahitlik eden (Kubbetü’s-Sahre, Gavanima Minaresi, Kaitbey Sebili, Peygamber Kapısı, Kible Mescidi, Burak Halkası, Süleyman Tahtı, Altın Kapı vb.) gibi mekânların bir arada bulunduğu ve Eski Kudûs’ün de kastedildiği kompleksin genel adıdır. İsmi geçen bu kompleksin klasik Türk edebiyatımızdan başlayarak günümüz modern Türk edebiyatına uzanan -fazilet ve yücelik eksenli- köklü bir serencâmı vardır. Bu mahal ve çevresini farklı yönleriyle ele alan seyahât-nâme, mirâciye, fetih-nâme, fazilet-

nâme gibi klasik dönem manzum ve mensur metinlerin yanında (Yılmaz, 2017: 368-369; Karasu, 2024: 11) 1950 sonrası modern Türk şiiri etrafında Kudüs üzerine söylenmiş çokça şiir mevcuttur (Altınova, 2018: 139; Fidan, 2024: 17-119; Öztürk, 2017: 41-54). Bunda hiç kuşkusuz Mescid-i Aksâ'nın İslâm âlemi için ilk kiblesi olmasının, bu mucize hadisenin İsrâ aşamasının burada geçmesinin, Kur'ân'daki İsrâ suresinde "...çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." (17/1) ayetiyle zikredilmesinin ve birçok peygamberin bu mahalde yaşamış olmasının payı büyüktür. Bunun yanında Hz. Peygamber'in hadislerinde bu mekânın Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebevî ile birlikte yolculuk için tavsiyesinin (Müslim, 1981: 15/511-512) etkisi unutulmamalıdır. Özellikle 1950 sonrası modern Türk şiirinde bu coğrafyayı; Müslümanlara yapılan kültürel, toplumsal ve dinî baskılar üzerinden okumaya başlarız (Ünlü, 2018: 42).

Kudüs şehrini de mana itibarıyla kuşatan Mescid-i Aksâ'nın, mirâciyelerde ne şekilde geçtiği üzerine kurulu olan çalışmamızın metin temini, merhum Prof. Dr. Mehmet Arslan'ın *Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler I-II* adlı iki ciltlik kapsamlı ve detaylı eseri üzerinden yapılmıştır. Eser konu özelinde şu ana kadar yapılmış en büyük metin bankası özelliğini hâiz olmasının yanında XIV'ten XX. asra uzanan bir zaman diliminde gerek müstakil gerekse divanların içinde yer alan 232 şaire ait, mesnevi veya kaside formunda oluşturulmuş 266 miraç manzumesindeki 30.000'den fazla beyti kapsar. Sözü edilen çalışma üzerinden, konumuz merkezli detaylı fişleme çalışması yapılmış, istifade edilen müellif ve şiirleri künyeleriyle birlikte çalışmada yer almıştır. Yararlanılan beyitlerin sonuna müellifi, hangi nazım şeklinde yazıldığı, kaçınıcı beyit olduğu, hangi ciltte yer aldığı ve sayfa numarası bilgileri örnekte görüldüğü üzere (Ahmedî, M/332: I/63) parantez içi künyeyle verilmektedir. Yani yukarıda künyesini verdiğimiz parantez içi bilgi; şair Ahmedî'nin, mesnevî nazım şekliyle yazılmış eserinin 332. beytine ait olduğu anlamına gelir. Künyenin devamında bu alıntı beytin,

yararlandığımız *Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler I-II* eserinin kaçınılmaz cildinde ve sayfasında yer aldığı bilgisi de yer alır. Yararlanılan beyitler; önemi, hacmi ve bağlamına göre genellikle paragraf arasında bazen de müstakil bir örneklem olarak paylaşılmıştır.

Çalışmamız hususi olarak İsrâ olayının merkez mekânları olan Kudûs ve Mescid-i Aksâ üzerinedir. Bu mekânların mirâciye ve mirac-nâme türlerinde nasıl kullanıldığını başlıklar hâlinde görmek, edebiyatın bu döneminde sözü edilen mekânlara şairlerin nasıl yaklaştığını daha açık bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Kavram kargaşasının önüne geçmek adına çalışma boyunca türe ait iki isimlendirmeden biri olan “mirâciye” tabirini -kaynaklarda ve metinlerdeki isimlendirmelerde daha çok kullanıldığından- tercih ettiğimizi söylemeliyiz.

Konu özelinde beyitlerinden istifade ettiğimiz şairler yüzyıllara göre [14.yy.] Ahmedî, Âşık Paşa, Şeyyâd Hamza ve Yazıcıoğlu; [15. yy.] Hafî, Hakîm Süleymân Ata, İsâ, Yûsuf Sivrihisârî ve Zaîf; [16. yy.] Atâyî, Emîrî, Fazlî, Hamdî Hamdullah, Kara Vâiz, Lâmii Çelebi, Muhibbî; [17. yy.] Ârif Abdulbâkî, Hâletî, Nâdirî, Yârî; [18. yy.] Ârif Süleymân, Fâiz, Hâfız Ömer Yenişehirî, Hikmetî, İsmail Hakkı, Nahîfî, Refî'i Âmidî, Selâmî, Şevkî; [19. yy.] Bahâeddîn Mehmed, Fevzî, Hilmî Elmastraşzâde, İzzet Paşa, Lutfî Mîr, Müftî, Râgıb ve [20. yy.] Lutfî Hâce Muhammed, Remzî'dir. Farklı meslek gruplarından olan bu şairlerin bazıları mutasavvıftır (Âşık Paşa, Şeyyâd Hamza, Yazıcıoğlu, Hakîm Süleymân Ata, Hamdî Hamdullah, İsmail Hakkı, Lâmii Çelebi, Lutfî Hâce Muhammed ve Yûsuf Sivrihisârî).

2. KUDÛS VE MESCİD-İ AKSÂ'YA MEKÂN YÖNLÜ BİR BAKIŞ

Günümüz idrakinden eskiye bakıldığında Kudûs ve Mesdci-i Aksâ isimlendirmeleri farklı anlam ve yorumlara açık hâldedir. Zira bu iki mekândan

birinin anılması, diğerini de karşılar duruma gelir mi, gibi bir soru beraberinde gelir. Bu problemi izale için meseleyi kısaca izah etmek ve meselenin şiire yansımalarına bakmak yerinde olacaktır. Kudüs ismi, evvel dönemden beri şehri ifade ediyor olsa da Müslümanlar tarafından konulan ve aslında mabedi ifade eden bir adlandırmaya da sahiptir. Yani Mescid-i Aksâ'yı karşılayan ve 'mukaddes ev' anlamına gelen Beyt-i Makdis isimlendirmesi -mana itibariyle- eski Kudüs şehrinin bir bölümünü de içine alır (Bozkurt, 2004: XIX/268). Evliyâ Çelebi'nin, Seyahât-nâme eserinde Sahretullah (Kubbetü's-Sahre) ve Kible Mescidi gibi yapıları bu mahalli çevreleyen kadim döneme ait surların içinde göstermesi (Evliyâ Çelebi, 1935: IX/163) buranın bir yerleşkenin genel adı olarak kullanıldığı düşüncesini kuvvetlendirir. Buna ek olarak çalışmamızın merkezindeki mirâciye şairlerinin çoğu da yukarıdaki görüşlerle aynı çerçevede - etrafı ilâhî bir kudret tarafından bereketli kılınan Mescid-i Aksâ ve Kudüs'ü tek bir mekân olarak- düşünüp bu mahalli, Hz. Peygamber'in İsrâ durağı olan Mescid-i Aksâ'yı kasıtlı söylemişlerdir:

“Ol mübârek Kuds'e ben geldüm yine

Ol Burâk üzre süvâr oldum yine” (Şeyyâd Hamza, M/515: I/477)

“Evvel kademinde o şeh-i her-dü-serânın

Menzil-gehi oldı irişüp Mescid-i Aksâ” (Hilmî, K/9: I/625)

Ancak bazı şairlerin Kudüs ve Mescid-i Aksâ'yı birbirinden bağımsız, müstakil iki mekân olarak gördüklerini de söyleyebiliriz. Örneğin bir şiirde Hz. Peygamber'in Cebriâl ve biniti Burak'la önce Kudüs mahalline sonra Mescid-i Aksâ'ya giriş yaptığının ifadelenişi, adı geçen yerlerin az da olsa birbirinden bağımsız ve farklı mekânlar olarak telakki edildiğinin bir göstergesi olduğunu düşündürmektedir. Ancak işin detayına inildiğinde şairin Kuds-i Şerif'ten maksadının Harem-i Şerif de denilen Mescid-i Aksâ yerleşkesi; Mescid-i Aksâ'dan muradının da çok geniş

bir alana yayılmış ve günümüzde yeri tam olarak bilinmeyen, döneminin en büyük mescidi/mabedi olan Aksâ olduğu anlaşılmaktadır. Hâl böyleyken Mescid-i Aksâ'nın bir yapıyı mı yoksa 142 dönümlük alanı kapsayan bir yerleşkeyi mi karşıladığı şiiirlerde konu edilmemiştir:

“Varıban Kuds-i şerîfe irdiler

Mescid-i Aksâ içine girdiler” (Emîrî, M/30: II/419)

Sözü edilen tanımlama ve ifadelendirmelerin dışında bu yerleşke değişik söz varlıkları ve adlandırmalarla şiiirlerde yerini almıştır. Bunda şairin poetik hüneri, arûz kalıbının gerektirdiği mecburiyet ve metnin bağlamındaki dikkatin önemi büyüktür. Örneğin şiiirlerde bu yer; Harem-i Şerîf-i Aksâ (Reffî-i Âmidî, M/40: II/185), Beyt-i Makdis (Ârif [Abdûlbâkî], M/127: I/513), Kuds-i Şerîf (Lutfî [Muhammed], M/47: I/683), Beyt-i Mukaddes (Şevkî, K/5: I/837), Harem-i Kuds (Atâyî, M/25: I/977), Kuds (Remzî, M/515: I/477), Aksâ (Ârif, M/12: I/78), Kuds-i Aksâ (Bahâeddîn Mehmed, K/1: I/173); Mescid-i Kuds (Nahîfî, M/102: I/376) gibi çoğunun kökü ‘kutsal ve mübarek olma’ anlamına gelen قُدْس masdarlı kelimeye dayanır. Farklı isimlendirmelere sahip bu mekânın duraklarından biri olan mucizevi olayın iki aşamalı gerçekleştiğini çalışmamızın başında ifade etmiştik. Necm suresi 13 ve 18. ayetler arasındaki “sidretü’l-müntehâ” kavramı etrafında cereyan eden miracın göksel kısmından önceki İsrâ adlı ilk merhalesinin merkezinde Mescid-i Aksâ ve çevresinin olması, buranın herhangi bir coğrafya ve sıradan bir mekân olmadığı anlamına gelir. Sıra dışı mekânlar aşkın olanla irtibatın iyiden iyiye hissedildiği ve delillendirildiği yerlerdir. Ayetteki “...çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah...” (el-İsrâ, 17/1) ifadesiyle ve Hz. Peygamber’in Kâbe, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ övgüsüyle vahiy ve sünnet ekseninde sunulan bu delil, zikredilen yere ait algıyı sadece beşerî bir

mahal ve güzergâh adı olmanın çok ötesine taşır. Zirâ ayetten nazma yansıdığı şekliyle burası, ilâhî bir tasarrufla etrafı kutsal sayılarak bereketlendirilmiştir:

“Mescid-i Aksâ ki olup bî-’adil
İtdi mübârek anı Rabb-i Celîl” (Nahîfî, M/88: I/375)

“Uşbu üç kible bunların kiblesi
Nirden olsun bunlara gönül pası” (İsâ, M/313: I/248)

“Bana nâtık durur Kur’ân kim okudı anı Sübhân
Ki ‘sübhânellezî esrâ’ buyurmuşdur Ta’âlallâh” (Yazıcıoğlu, M/41: II/331)

Şiirlere yansıyan hâliyle bu mahal, bereketli topraklara sahip olmasının yanında etrafı nice akarsu ve orman alanlarıyla çevrelenmiştir. Yemiş ağaçlarının sardığı bu yeri görenlerin âdeta gözü gönlü açılır. Yerleşkeye ait bu intiba ve hayal tasvirinde, yukarıda geçen ayetin payı büyük olsa gerektir. Hayalin de ötesinde gerçeğe uygun tasvirlerle Kudüs ve çevresi -zeytin ağaçlarıyla çevrili olmasından mülhem- Zeytin Dağı ile kuşanmış ve çok sayıda pınarın etrafından aktığı bir yerleşke olarak bizi karşılar (Uğurluel, 2016: 24). Bu cümleden, şairlerin hayali ile gözleme dayalı bir şahitliğin örtüştüğü aşağıdaki beyitlerden anlaşılabacaktır:

“Yemiş agacı anun çevre yanı
Râhat olur anı görenün cânı” (Ârif, M/7: I/78)

“Eyledi etrâfını pür-meymenet
Oldı ana Kuds mübârek sıfat
Zeyn idüp enhâr ile eşcâr ile
Mehbit-i vahy eyledi envâr ile” (Nahîfî, M/89-90: I/375)

Hiz. İbrahim'den başlayarak Hiz. İisâ'ya kadar çok sayıda peygamber ve evliyanın yaşadığı ve dahi medfûn olduğu Aksâ ve çevresi, Kurân'daki pek çok ayet için mekân olmuştur. Bu ayetlerde Kudûs ve Mescid-i Aksâ lafzen zikredilmese de farklı anlatımlarla işaret edilmiştir. Örneğin Hiz. İbrahim ve Hiz. Lut'a temas edilen Enbiyâ suresinde (21/71); Hiz. Musâ'nın, kavmine yaptığı ikazı konu alan Mâide suresinde (5/21); Hiz. Zekeriya, Hiz. Yahya ve Hiz. Meryem'in işlendiği Âl-i İmrân suresinde (3/37, 39) zikredilen mekânlar Kudûs, Aksâ ve çevresidir. Buradan da ilhamla burası şairler nazarında insanlık mirası açısından çok velûd bir mahal olarak kabul görmüştür. Zira peygamber ve velilerin bir coğrafyada sıkça anılıyor olması ve onlara dair anlatı, cami, kabir, türbe gibi kültür varlıklarının hazırda bulunması o yerleşkenin aşkın varlık ile ilişkisinin farklı bir yoğunlukta olduğunu düşündürür. Yani aşkın varlık kendini doğal bir gerçekliğin dışında ismi geçen yerler yoluyla da göstermiş olur ki bu da o mekâna yüklenen mananın işlevinden kaynaklanır (Eliade, 1991: 8-9). Manzaradaki anlamın kuvvetlenmesi adına şiirlerde vahiyle ilişkilendirilen bu şahsiyetlerin, yöreyi evvel dönemden beri mekân tutmaları ve ruhaniyetleri yoluyla İsrâ olayı sırasında Hiz. Peygamber'i Mescid-i Aksâ girişinde karşılayıp onun ardında namaz kılmaları âdeta bu çizilmeye çalışılan kompozisyonu destekler:

“Evliyâlar ma'bedidür ol mekân

Hem dahi ol vahye münbitdür 'ayân” (Ârif, M/9: I/78)

“Üç yüz on üç mürseller dört yüz kırk dört nebîler

Sonra kilmiş velîler barça hâzır êrdi-ya” (Hakîm Süleyman Ata, K/50: I/221)

“İmâm olup sufûf-ı enbiyâya kıldı çün tekbîr

O gül-bang ile makhûr oldu kaçdı düşmen-i havrâ” (Atâyî, K/51: I/554)

İslam öncesi kullanımı Beyt-i Makdis olan Mescid-i Aksâ, Kur'ânî bir ıstılahtır. Mescid-i Aksâ tamlamalı isimdeki Arapça "اقصا" [Aksâ] ifadesi "uzak" anlamına gelip mesafe bildirir. 'Uzak Mescid' şeklinde kabaca çevirebileceğimiz bu mekân için 'neye ve hangi tarafa uzak' şeklinde merkezî bir konum arama durumu hâsıl olur ki İslâmî devrin lafız ve isimlendirmesinde Mescid-i Aksâ için merkezî konum ayette de geçtiği şekliyle "Gerçek şu ki insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir" (Âl-i İmrân 3/96) Kâbe'dir. Dolayısıyla şairlerin de Mescid-i Aksâ'yı konumlandırırken Mekke şehrindeki Harem-i Şerif'i (Kâbe) merkeze aldıklarını söyleyebiliriz. Buna göre Mescid-i Aksâ, o zamanki ulaşım imkânları düşünüldüğünde Mekke'ye kırk günlük uzaklığa sahipti ancak bu mesafe, ilâhî bir tecelli ile bir nefes miktarında kat edilmişti:

"Bil ki Aksâ ma'nis'eb'ad iy cûvân
Mekke'den kırk günlük ol ırak i cân" (Ârif, M/12: I/78)

"Gidüp böyle gelüp göz yumup açınca o peygamber
Olup teşrif-sâzı bir nefesde Mescid-i Aksâ" (Müftî, K/30: I/711)

Kâbe'den kırk günlük uzaklığa sahip olan bu muhit, 20. asırla birlikte siyasi bir anlam alanını karşılar hâle gelen Ortadoğu coğrafyasının merkezinde ve Akdeniz havzasının doğusundaki bereketli hilâl havzasının içinde yer alıyordu (Atvur, 2020: 81-82). Anadolu coğrafyasından bakıldığında Asya ve Afrika kıtası arasında köprü vazifesi gören, hac güzergâhları arasında yer alan ve önemli tarihî merkezlerden olan Filistin ile Dimişk [Şam] (Armağan, 2000: 76) şehirlerinin hemen ardından geliyordu:

"Hem şehirleri ulu ni'metlüdür
Ol Felestîn ü Dimişk ardındadır" (Ârif, M/8, s I/78)

Mescid-i Aksâ daha ziyade edebî bir gayretin ürünü olarak uhrevî ve manevî açıdan sürece dâhil edilebilecek olay, kişi, zaman ve mekânlar yoluyla şiirlere konu olmuştur. Yani buraya dair atıf ve söylenceler daha ziyade şairin hissettikleriyle ilgili olarak edebiyatın estetik yönü ve miraç merkezli dinî referanslar ile sınırlıdır, denilebilir. Buna karşın şiirlerde resmedilmeye çalışılan mekâna dayalı gerçekçi tasvirler sınırlı da olsa vardır. Bunlardan özellikle Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sindeki mirâciye bölümünde anlatılanlar, buranın gerçeğe yakın bir hâlini yansıtmaya açısından son derece önemlidir. Şair, miraca tanıklık etmiş yerleşkeyi genel hatlarıyla tasvir etmiştir. Sözü edilen betimlemelerde yerleşke, Mescid-i Aksâ (Kible Mescidi) ve Kubbetü's-Sahre isimli iki önemli yapıya sahiptir. Hz. Ömer devrinde Müslümanların yönetimine giren bu mahal içinde birbirinden bağımsız pek çok kapı, mescit ve mihrap bulunur:

“Birnün adı Mescidü'l-Aksâ-durur
Birnün adı Kubbetü's-Sahrâ-durur
Sancakın urmuş 'Ömer bir mermere
Dikmiş anda şöyle kim yumşak yire
Ol dahı bir hoş ziyaretdür müdâm
Yapılupdur üstine bir hoş makâm
Andan ayruk mescid ü mihrab üküş
Bâb-ı Cennet Bab-ı Tevbe bab üküş
Bir Harem'dedür bular cümle 'ayân
Uşbu kim bir bir didüm bellü beyân” (Âşık Paşa, M/18, 80-83: I/961)

Yerleşkenin genel adı olmasının ötesinde ismi zikredilen iki mescitten biri olan Mescid-i Aksâ'nın müstakil olarak hangi yapıyı karşıladığı bilinmemektedir. Kimi kaynaklarca buranın Kible Mescidi'ni karşıladığı; kimilerince de Kâbe'den önceki ilk kible mahalli olarak Sahretullah'ın buraya karşılık geldiği ifade edilir (Bozkurt,

2002: XXVI/304). Şiirlerde buranın müstakil bir yapı olarak da tanımlandığı ancak mekân olarak nereye karşılık geldiği üzerinde durulmamıştır. Mescid-i Aksâ şairlerin dilinde özellikle şairlik hünerinin bir göstergesi olarak estetik ve edebî yönüyle -adeta cenneti anımsatan eşsiz ve zârif bir yer- anlatılmıştır:

“Ya’nî Harem-i şerîf-i Aksâ

Ol pâdişeh e olınca me’vâ” (Refî’-i Âmidî, M/40: II/185)

“Mescid-i Aksâ ki olup bî-’adîl

İtdi mübârek anı Rabb-i Celîl” (Nahîfî, M/88: I/375)

Diğer taraftan da bu ulu mescit -ehl-i tasavvufun miraç hadisesini manevi seyir olan seyr u sülûka teşbihlerinden mülhem olsa gerek- miracın genel mesajı ve idraki söz konusu edildiğinde çok fazla durulmaması gereken geçici bir mekân/durak olarak görülmüştür:

“Âlem-i kudse heves itgil müdâm

Kim duracah yer degüldür bu makâm” (Ahmedî, M/264: I/60)

“Gide râh-ı şerî’atdan makâm-ı Kuds’e dek zîrâ

K’olupdur bu tarîkin müntehâsı Mescid-i Aksâ

Mahall-i tezkiye tebdîl-i ahlâk u tabî’atdır

Ki nûr-ı kuds ile ahlâk-ı mahmûde olur peydâ

Niceler oldılar kâni’ bu menzilde tutup mesken

Kiminin vuslat-ı Hakk’a olupdı himmeti ‘ulyâ” (Selâmî, K, 8-10: I/825)

Mescid-i Aksâ içinde yer alan ve miraç mucizesi için bir başlangıç yeri olan mekânlardan Kubbetü’s-Sahre halk nazarında o kadar çok sevilmiştir ki altın renkli kubbesiyle Mescid-i Aksâ yerleşkesinin akla ilk gelen sembollerinden olmuştur. Sahre Taşı da denilen Hacer-i Muallak’ın üzerine bina edilmiş bu yapı,

bânisi Hz. Ömer’e izafe edilerek Hz. Ömer Camii olarak da adlandırılmıştır (Bozkurt, 2002: XXVI/304). Âşık Paşa, burayı adeta cennetin yeryüzündeki yansıması olarak telakki etmiş ve Hz. Peygamber’in bu sebepten buradan miraca yükseldiğini ifade etmiştir:

“Bes bihiştün bunda ‘aksi ne-durur
Kuds içinde Kubbetü’s-Sahrâ-durur
Eyle sankim uçmagun ‘aksidür ol
Kim anun içinden agdı göge yol” (Âşık Paşa, M/12-13: I/957)

Şair, Kubbetü’s-Sahre tasvirine dıştan başlar. Çevresinin düzgün ve insan suretini yansıtacak ölçüde beyaz mermerlerle döşenmiş olduğunu söyler. Ayrıca dört kapılı ve sekiz kenarlı -cennetin sekiz kat olmasından mülhem- bir duvara sahip yapının her bir duvarında rengârenk nakışlarla süslenmiş beş pencere ve her pencerede de sayısı kırkı bulan farklı türde camlar mevcuttur:

“Yiri ak mermer döşenmiş düpdüzi
Şöyle kim görnür gibi halkun yüzi
İki mescidi var içinde hoş makâm
‘İzzet eyler ana cümle hâs u ‘âm
Kubbenün resmi müsemmendür i yâr
Ya’ni bilgil kim sekiz dîvârı var
Bu sekiz dîvâr hem uçmak sekiz
Uçmaga benzer anın oldı ‘azîz
Ol sekiz dîvârda vardur dört kapu
Yir ü gök ehli kılur anda tapu
Degme dîvârında var biş pencere
Degmesi bin dürlü nakş u kançara
Degme bir pencerede bin dürlü câm

Pencereler kamusu kırkdur tamâm” (Âşık Paşa, M/16-17, 22-26: I/957-958)

İnsanların -şimdilerde- bu yapıya dair en mühim dikkati şüphesiz altın sarısı bir renge sahip olan kubbesi üzerinedir. Dışı kurşunla kaplanmış kubbenin, altınla sıvanmış kırk direk ve kemerle tahkim edildiğini ifade eden şair; kubbenin iç kasnağında Tâhâ ve Yâsîn surelerinin yazılı olduğunu, bununla adeta kubbeye bir hakikatin gizlendiğini aktarır. Zira Kur’ân’da 29 surenin başında bulunan “Tâsîn”, “Yâsîn”, “Hâmîm” gibi anlamı beşerce bilinmeyen -yalnızca Hz. Peygamber ve Allah’ın bildiği- hurûf-ı mukattaa harflerinin (Duman ve Altundağ, 1998: XVIII/401) sırrını açıklamak dilin kârı değildir:

“Kırk direk var kubbede o kırk kemer

Cümle altunla sıvanmış ser-be-ser

Ortada bir kubbe çıkmışdur yüce

Kaplanupdur kurşuna uçdan uca

İç yüzi cümle fusûsdur kubbenün

Diyümezem dil-ile şerhin anun

Yazludur Tâhâ vü Yâsîn harf harf

Bahtulu ol cân kim oldu anda sarf” (Âşık Paşa, M/27-30: I/957-958)

Kubbetü’s-Sahre’nin altında bulunan “sahre taşı” veya “hacer-i muallak” denilen kutsal kaya, kimi rivayetlerde Hz. Musa’nın kiblesi ve Kâbe’den önceki ilk kible mahallidir (Bozkurt, 2002: XXVI/304). Özelde Hz. Peygamber’in Hak katına olan miraç yolculuğunun da başlangıç noktası olan bu kaya şairlerce çoğu zaman edebî; az da olsa fizikî yönlü ele alınmıştır. Bir anlatıya göre Hz. Peygamber Mescid-i Aksâ’ya geldiğinde biniti Burak’ı, Cebrail’in parmağıyla deldiği bu taş bağlamıştır. Eski peygamberlerin de bineklerini buraya bağladığı zikri geçen bir başka rivayettir:

“Bağladı bir halkaya rahşin ana

Rabt iderlerdi gürûh-ı enbiyâ” (Fâiz, M/38: I/181)

“Bağladı ol halkaya kim sâbıkâ

Bağlar idi merkebini enbiyâ” (Nahîfî, M/339: I/389)

Fiziksel yönlü tasvirlerine de rastladığımız sahre taşı, büyük ve gösterişli bir kaya olarak betimlenir. Buranın altı şaşılacak derecede geniştir. Bu genişlik tabiri, altında ‘ruhlar mağarası’ denilen ferah bir alanın bulunmasından kaynaklansa gerektir. Rivayete göre üzerinde Hz. Peygamber’in kademinin izi vardır. Çokça vakittir bu mahalde olmasına karşın Hz. Peygamber’in kademine mazhar olduğundan sanki yeni konulmuş bir taş görüntüsü verir:

“Seng-i Sahrâ bir ulu taşdur yatur

Altı bir hoş tuhfe yirdür gir otur

Ol taş üzre bir kadem basmış Nebî

Taşda ol bir hôş iz olmuş yâ ebî” (Âşık Paşa, M/37-38: I/958)

“Bir katı taşdur velîkin yâ fetâ

Çünkü başına Muhammed basdı pâ” (Kara Vâiz, M/154: II/703)

Miraç olayında sahre taşı veya hacr-i muallak denilen bu kayanın esas rolü, şüphesiz İsrânın son noktası ve miracın da başlangıç noktası olmasındandır. Bu mucizede dünya semâsinin Burak’tan sonraki son vasıtası sahre taşıdır. Şiirlerde Hak katına olan yükselme için Cebrail’in Hz. Peygamber’e taşın üzerine çıkmasını söylediği, taşın üzerine Hz. Peygamber’in ayağı değer değmez taşın canlandığı, oturduğu zeminden koparak yükselmeye başladığı ve bir miktar yükselen taşın Hz. Peygamber’in “dur” emriyle sükûna erdiğiyle karşılaşırız:

“Çıkardı Ahmed’i sahrâ taşına

Nazar it sen yine Hakk'un işine" (Yûsuf Sivrihisârî, M/208: II/241)

"Sahrâ üzre çün kadem basdum hemân

Sahrâ canlanmış gibi kopdı revân" (Hafî, M/838: II/484)

"Çün Resûlullâh ki gördi kalkdı taş

Bunda tur sen didi turdı anda taş" (Zaîf, M/65: II/870)

3. OLAY, ZAMAN VE ŞAHİS MERKEZLİ "KUDÛS VE MESCİD-İ AKSÂ"

Şairlerin çoğu miraç mucizesinin zahirî manasını öncelleyip onu Hz. Peygamber'in Beytû'l-Harâm'dan (Kâbe), önce Mescid-i Aksâ'ya oradan da Beytû'l-Mamur'a yaptığı bir yolculuk olarak telakki etmişlerdir: Oldı Beytû'l-Harâm'dan çü sabâ / Câyı bir demde Mescid-i Aksâ (Fazlî, M/19: II/36); Çün itdi Mescid-i Aksâ'yı pür-nûr / Pes andan kıldı 'azm-i Beyt-i Ma'mûr (Lâmîî Çelebi, M/33: II/108). Bu vakia her ne kadar Hz. Peygamber'in ruh ve cesetle tecrübe ettiği ve hakikate karşılık gelen bir olay olsa da altında farklı idraklere sunulmuş mesajların da olduğu bir olgudur. Buradan miracın ilk aşaması olan İsrâ'nın üssü Mescid-i Aksâ'yı, sadece mekân merkezli düşünmenin bazı değerlendirme ve art anlamları ıskalamak olacağını düşünüyoruz. Diğer bir ifadeyle Mescid-i Aksâ mekânına yüklenen mana salt onun gerçekliği üzerinden değildir. Kimi değerlendirmelerde zahiri temsil eden suret, batınî bir anlam manzumesine sadece katkı sunmuştur. Örneğin bu ulu mescit, sufi çevrelerce tasavvuftaki manevi yürüyüş ve terakki anlamına gelen seyr u sülûk terminolojisi için bir teşbih ve ilham kaynağı olmuştur. Sufilerce, kişinin bu manevi yolculukta geçmesi gereken "şeriat, tarikat, marifet ve hakikat" mertebeleri bu olay üzerinden anlatılmış ve Mekke-Kâbe için şeriat makamını; Kudûs-Mescid-i Aksâ içinse tarikat makamını remizlemiştir. Sülûkun genel amacı ve idraki düşünüldüğünde İsrâ mekânı olan Mescid-i Aksâ'yı, menzile giden yolda sadece

bir durak olarak görmek kimi şairlerin de gündemindedir. Buna göre sülûk eden bir sâlik, buraya ulaşmayı istemeli fakat haddinden fazla kalmamalıdır:

“Gide râh-ı şerî’atdan makâm-ı Kuds’e dek zîrâ

K’olupdur bu tarîkin müntehâsı Mescid-i Aksâ” (Selâmî, K/8: I/825)

“Âlem-i kudse heves itgil müdâm

Kim duracah yer degüldür bu makâm” (Ahmedî, M/264: I/60)

Kişi bu durağı iyi değerlendirmelidir; çünkü Mescid-i Aksâ (makam) bu yolculukta seyreden kişi için dönüşümün bilincine varılan bir farkındalık mahallidir. Kişi, mâsivâyâ hizmet eden cüz’î aklını ateşe vermek ve nefsin zararlarından arınıp güzel ahlaka kavuşmak için Mescid-i Aksâ’ya karşılık gelen manevi makamın nurundan istifade etmelidir:

“Mahall-i tezkiye tebdîl-i ahlâk u tabî’atdır

Ki nûr-ı kuds ile ahlâk-ı mahmûde olur peydâ” (Selâmî, K/9: I/825)

“Mescid-i Aksâ ne nesnedür dimâg

K’ol arada yahilur ‘akla çerâg” (Ahmedî, M/332: I/63)

Mescid-i Aksâ duraklı bu mucize, başından sonuna insan aklının sınırlarını zorlayan bir kurguya sahiptir. Aklın açıklayamadığı hususlardan biri de yolculuğun keyfiyeti (nasıllığı) üzerinedir. Bu olağan dışı keyfiyete ayetteki “sübhânellezî” ifadesi de adeta şahitlik eder. Zira Arapçada bir şeye hayranlık duyulduğu ya da hayrete düşülen bir olayla karşılaşıldığında müştak bir ifade olan “sübhânallah” sözcüğü zikredilir (Coşan, 2021: 16). Kimi âlimlere göre böyle bir olay Hakk’ın bir mucizesidir ve elbette ki ruh ve beden olarak gerçekleşebilir; bazılarıysa bunun imkânsız olduğunu bu yüzden seyrin sadece ruhen

(hayal/rüya) gerçekleştiğini ifade ederler (Karaoğlu, 2017: 569). Bu tartışmaya şairler de şiirleri yoluyla katılmışlardır. Şiirlerdeki genel kanı, Hz. Peygamber'in ilk menzili için Beytül-Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya oradan da Beytül-Mamur'a yükselmesini ruh ve ceset olarak gerçekleştirdiği yönündedir:

“Ba’zı tâ’ife didi Esrâ yakîn
Beyt-i Makdîs’e cesedledür hemîn
Göklere rûhiyla seyr itdi resul
Bil ki Hak kavliyle huccet itdi ol” (Ârif, M/1116-1117: I/143)

Mescid-i Aksâ'nın merkezde olduğu İsrâ olayının zamanı konusunda gerek konuyla ilgili yazılan kaynaklarda gerekse mirâciyelerde birbirinden farklı tarihlemeler söz konusudur. Kimi bu hadisenin hicretten önce; kimi hicretten sonra bazısı peygamber olduğu yılda; bazısı da risaletinden çok sonra gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ay olaraksa Rebiulevvel, Receb ve Ramazan aylarının muhtelif günleri zikredilmiştir. 15. yüzyıl şairlerinden Hafî, tarihlemedeki bu ihtilafları eserine yansıtmıştır:

“Ramazândan on yedi idi hemân
Râvî kavli ile ol dün ol zamân
Ba’zı yigirmi sekiz didi i yâr
Ramazândan ulu gice âşikâr
Ba’zı dir on yedi olmuşdı Receb
Ba’zı yigirmi yedi dir zî ‘aceb
Ba’zı dir on dördü olmuşdı hemîn
Ol Rebi’u’l-evvel ayından yakîn” (Hafî, M/262-264, 266: II/454)

Eserlerin geneli düşünüldüğünde Receb ayının 27. gecesi şairlerce daha sık tekrar edilip kabul görmüştür: “Recebün yigirmi yedinci gicesi / Anun evindeydi

ol Tanrı hası” (Muhibbî, M/14: II/747). Gün vakti itibariyle de bu olay “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah...” (el-İsrâ, 17/1) ayetinde geçtiği şekliyle geceleyin gerçekleşmiştir. Zaten ayette geçen “İsrâ” ifadesi ‘gece yürüyüşü’ anlamıyla, ilgili olayın vaktini ve surenin ismini tayin etmiştir: “O şeb nüzûl idüp esrâ bi-‘abdihi leyle / Ki oldı Mescid-i Aksâ sana makarr-ı hubûr” (Yârî, K/88: I/872). Hadisenin gece olmasını kimi kaynaklar coğrafyanın konumuyla da açıklamışlardır. Zira gündüz vaktinin sıcak olması bölge insanını gece seyahatine alışkın hâle getirmiştir (Coşan, 2021: 17). Hz. Peygamber’in Aksâ’ya olan bu İsrâ yolculuğunun gece olmasında kimi sufilerin hikmet arayışına girdiğini de görüyoruz. Onlar için gece, sevgiliyle yalnız kalma ve halvet etme zamanıdır. Geleneğe göre gündüz firkat yani ayrılıktır. Biraz sonra İsrâ ile gecenin bu atmosferine alıştırılan kişi, miraç ile Hakk’a yükselip vuslata erecektir (Kılıç, 2022: 167). Şairlerin ifadelerinde de ‘gece, sevgili (Allah) ve halvet’ sözcüklerinin bu anlam manzumesine yakın olarak kullanıldığını görüyoruz:

“O şebdür matla’u’l-envâr-ı mi’râc-ı Hudâvendî

O şebdür mahzenü’l-esrâr-ı halvet-hâne-i İsrâ” (Nâdirî, K/20: I/713)

Vaktin gece olmasının dışında Mescid-i Aksâ’ya yapılan İsrâ’nın gerçekleşme süresi de mirâciyelerde çokça yer bulmuştur. Hz. Peygamber’in o günün koşullarında Kâbe’den kırk günlük bir uzaklığa sahip Mescid-i Aksâ’ya gidiş süresinin göz açıp kapanıncaya kadar mahdut bir vakitte gerçekleşmesi, olayın zamanına dair olağanüstülüklerden biridir. Bazen bu hızın ifade edilişi, şairin şiir söyleme hünerine ve şiirin ahenk unsurlarının müsaadesine göre şekil almıştır. Buna göre kısa zaman ifadesi için bazıları “lemha’l-basar” ve “tarfetü’l-‘ayn” gibi Arapçada kullanılan deyimleri; kimi de İsrâ’nın biniti olan “Burak”ın teşbihlerini örnek olarak kullanmışlardır:

“Vâsıl oldu Kuds’e çün lemha’l-basar

Anlamaz bu hikmeti ‘akl-ı beşer” (Remzî, M/13: I/439)

“Tarfetü'l-’ayn içinde kıldı Resûl

Beyt-i Makdis hatîresinde nüzul” (Ârif [Abdulgâkî], M/127: I/513)

“Germ olup ol Burâk-ı berk-misâl

Anı Aksâ’ya ırgürür fi’l-hâl” (Hâletî, M/45: I/605)

“Şöyle yürür idi yilden dahi tîz

Bir dem içinde irişdük Kuds’e biz” (Şeyyâd Hamza, M/48: I/452)

Çalışmamızın ana konusu olmasa da bu mucizenin sadece İsrâ merhalesinin değil miraç bölümünün de aynı sürat ve hızda gerçekleştiğini ifade etmek gerekir. Şairler bu durumu, Hz. Peygamber’in mucize sonrası eve döndüğünde yatağının hâlâ sıcak olmasıyla örneklendirirler:

“Oradan dahi eve geldüm yakîn

Döşegümi ısıcak buldum hemîn” (Şeyyâd Hamza, M/516: I/477)

Mirâciye örneklerinde yeri ve zamanı değişmekle birlikte pek çok varlık, Mescid-i Aksâ kurgusuna dâhil olmuştur. Bu varlık tanımlamamızı birkaç grupta sınıflandırmak mümkündür. Bu tasnifin içinde “peygamberler, evliyalı, melekler, kimi sesler, sunulan ikramlar ve binetler” vardır. Peygamberler, veliler ve melekler, Mescid-i Aksâ’da ruhaniyetleri yoluyla yer alırlar: “Sûret-i cisme girüp ervâh o dem/Urdılar ol şâha ta’zîm ile dem” (İsmail Hakkı, M/31: I/252). Onları Aksâ’nın girişinde saf hâlinde Hz. Peygamber’i karşılar buluruz: “Muntazırdır gördiler kerrûbiyân u kudsiyân / Saf-be-saf olmuş turur ervâh-ı cümle enbiyâ” (Lutfî [Mîr], K/27: I/693); “Mescid içre hâzır idi enbiyâ / Çoh

melâyik dahi vü çok evliyâ” (Ahmedî, M/66: I/49). Peygamberlerin sayıları ve kimlikleri üzerine yolculuğun İsrâ kısmında muhtelif bilgiler yer alır. Değişkenlik gösteren kemmiyet ifadelerinden sair milletlere gönderilen ve sayısı tam olarak bilinmeyen peygamberlerin ervâhının orada hazır bulunduğunu söylemek mümkündür: “Üç yüz on üç mürseller dört min dört yüz nebîler / Son kılmiş velîler barça hâzır êrdi-ya” (Hakîm Süleyman Ata, K/49: I/228). Peygamberler o gece Hz. Peygamber’in imametinde Mescid-i Aksâ’da namaz kılmışlardır. Bir yerde Hz. Peygamber’in, topluluğa imam olması için Hz. İbrahim’e bir jest yaptığı fakat Cebrail’in özellikle Hz. Peygamber’in kıldırması için ısrarcı olduğu geçer: “Didi İbrâhîm’e Ahmed ol imâm / Cebre’îl didi ki kıl sensin imâm” (Hâfız Ömer Yenişehirî, M/50: I/204). Şairin bu detayla Hz. Peygamber’i tüm peygamberlerin de lideri olarak göstermiş olduğunu anlayabiliyoruz. Mirâciyelerde kılınan namazın kaç rekât olduğu konusunda bir netlik yoktur. Çoğunluğu iki olmakla birlikte bazıları dört, bir yerde de üç rekâtlık vitr namazı ifadesi geçer: “Kıldı anlar ile anda rek’ateyn / Muktedâ olup imâm-ı kibleteyn” (Fâiz, M/40: I/181); “Kıldılar ardında dört rek’at namâzı ol gice / Ol imâmı’l-mürselîndir enbiyâ vü asfiyâ” (Râgıb, K/20: II/771); “Cem’î-i enbiyâ anda dizilmiş gördi ol anda / Salât-ı vitri kıldı uydılar ol şân-ı ‘uzmâya” (Hikmetî, K/12: I/619). Hz. Peygamber’in kıldırıldığı bu namazda okuduğu surelerle ilgili bilgi de veren şairler -hadis râvilerinden nakille- ilk rekâtta Fatihâ’nın ardından Fîl suresinin; ikinci rekâtta da Fatihâ’nın ardından Kureyş suresinin okunduğunu söylerler: “Rek’at-ı ûlâda râvî dir Resûl / Fâtîha ile elemter’okudı ol // Rek’at-ı sânde dahi ol hümâm / Fâtîh’ayla lîylâf okudı tamâm” (Hafî, M/788-789: II/481).

Mirâciyelerde Hz. Peygamber’in, Kudûs ve Mescid-i Aksâ’ya girerken ve kılınan namaz sonrası farklı yönlerden gelen sesler işittiğini görüyoruz. Tabi bu sesleri, bir varlık tanımlamasında göstermemiz bunların bazen “kadın” kimi zaman da ‘ikramlar’ şeklinde şiirlerde görünür hâle gelmelerindendir. Diğer taraftan bu

varlıkların, duruma göre olumlu veya olumsuz bir değeri karşıladıkları için şiirlerde kullanıldığını söylemek de gerekir. Hz. Peygamber'in ön, arka, sağ ve solundan gelen bazı sesler, bir seyrin ifasındaki Hz. Peygamber'i yolundan caydırmak isteyen ve olumsuz kazanımlara sahip varlıklar olurken: "Gider iken geldi sağından bir ün / Yâ Muhammed tur ileri gitme dön // Turmadı ol yine solundan nidâ / Geldi kim der tur varam ey zü'l-hüdâ // Bakmayınca bu nidâyâ ol zamân / Geldi önünden bir 'avret hûb-cenân // El uzadup didi döngil bu yana / Gitdügün yol togrı degil hayf sana" (Hâfız Ömer Yenişehirî, M/33-36: I/203) bazıları da Hz. Peygamber'in yaptığı doğru bir davranışı övmek maksatlı kullanılmışlardır: "Anca yanmışdım susuzluktan o ân / 'Arz olundı dü kadeh bana hemân // Bir kadeh süd dîgeri de hamr idi / 'Ârızî bundan birisin al didi // Ben de aldım ol südi bi'l-ihtiyâr / Didi Cibrîl ümmetindir bahtiyâr" (Fevzî, M/72-74: I/189-190).

Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksâ'ya kadar olan İsrâ yolculuğunda zikredilen varlıklardan biri de Burak isimli binittir. Burak, şiirde de ifade edildiği üzere bu seyir için bir vasıta hükmündedir. Miracın tamamı düşünüldüğünde ise Hz. Peygamber'in kullandığı diğer vasıtalar bir şiirde "miraç (merdiven), meleklerin kanatları, Cebrâil'in kanadı ve refref (manevi bir döşek)" şeklinde vermiştir:

"Ol mübârek Kuds'e ben geldüm yine

Ol Burâk üzre süvâr oldum yine" (Şeyyâd Hamza, M/515: I/477)

"Mescid-i Aksâ'ya dek evvel Burâk

Biri mi'râc göge denlü bî-şikâk

Bil melekler kanadı biri dahi

Ol yidinci göge denlü iy ahî

Biri Cebrâ'il kanadıdır i yâr

Sidreye varınca bilgil âşikâr

Ol bişinci refref idi bî-gümân

Bindi ana dostına oldu revân” (Ârif, M/503-506: I/105-106)

Burak biniti mirâciyelerin çoğunda kendisine geniş yer bulmuştur. Kur’ân’da geçmeyen ancak hadislerde karşımıza çıkan bu varlık, hızlı olması sebebiyle “berk (şimşek)” kökünden müştak olan (Pala, 1995: 95) bir hizmet aracıdır. Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber dışında sair peygamberlerin de kimi vakitler hizmetinde bulunmuştur (Öz, 1992: VI/417). Miraciyelerde Burak’ın farklı özellikleri üzerinde genişçe tasvirler yapılmıştır. Fiziksel olarak yüzünün insan; bedeninin ise ata benzediği ifade edilir: “Burâk ol cânavardur cânâ benzer / Teni ata yüzi insâna benzer” (Hamdî, M/21: II/68). Tavsiflere göre at ile eşek arası bir görünüme sahip olan Burak’ın yüzü ak ve iki ayağı da uzundur: “Âdemî şeklinde vü adı Burâk / İki ayağı uzun u yüzi ak // Atdan idi alçak eşekden yüce / Bindi peygamber Burâg’ı ol gice” (Ahmedî, M/47-48: I/48). Üstündeki eğeri kızıl yakuttan; üzengisi ise zümrüttendir: “Kızıl yâkût igeri üzengüsü zümürred / Burâk resûlnı körgeç selâm kılıp turdı-ya” (Hakîm Süleyman Ata, K/25: I/220). Cennetten çıktığına inanılan bu binitin en önemli özelliği ise çok hızlı olmasıdır: “Var idi yanınca cennetden Burâk / Kim basardı ayagın gâyet ırak” (İzzet Paşa, M/25: I/277). Şiirlerdeki ifadelere bakarak Burak’ı şairlerin de kendi sanat hünerleri için bir vasıta olarak kullandığını görüyoruz. Muhtelif söz sanatlarının kullanıldığı bu dil ve mana hünerleriyle şiirin estetik değeri de düşünülmüştür.

SONUÇ

Kudûs ve Mescid-i Aksâ, Türk edebiyatımızın farklı form ve türlerinde hatırı sayılır bir yer edinmiş, kimi zaman bir anlatının içindeki mesaj için benzetme unsuru, bazen gerçek yaşama karşılık gelen bir olayda merkez üssü, son yıllarda da hassaten siyasal baskı ve zulmün anlatıldığı bir konu olmuştur. Çalışmamız bu mahalleri, klasik edebiyatın dinî referanslı türlerinden biri olan ve Hz.

Peygamber'in miraç mucizesini anlatan manzum mirâciyeler özelinde ele almıştır. Mirâciye türü edebiyatımız için 14 ila 20. yüzyıllar arası yaşamış pek çok şair tarafından çokça kullanılmıştır. Beyitlerini kaynak aldığımız 38 şairin yaşadıkları yüzyıllar dikkate alınırrsa mirâciye türüne olan ilginin Türk edebiyatı özelinde 16, 17, 18 ve 19. yüzyıllarda yoğunlaştığı görülüyor. Buradan, sözü edilen yüzyıllarda mirâciye türünün gelişimine Türk edebiyatının olumlu yönde katkı sağladığı söylenebilir. Türe katkı sunan bu şairlerin kimi konu özelinde müstakil mirâciye yazarken kimi de divanların içinde mesnevî ve kaside nazım şekillerini kullanarak konuya temas etmişlerdir.

Çalışmamızda İsrâ olayına ev sahipliği yapan Kudüs ve Mescid-i Aksâ, şairlerin farklı isimlendirmeleriyle -miraç hadisesi özelinde- “mekân, zaman, olay ve kişi” başlıkları üzerinden incelenmiştir. Şairlerin bu iki mahalli, çoğunlukla gerçek hâlleriyle yansıtan bir çizginin dışında daha ziyade İsrâ mucizesi merkezli dinî ve edebî bir kaygıyla ele aldıkları gözlemlenmiştir. Buradan da mekâna dair içeriğin, gerçeğe dayalı fiziksel tasvirlerden ziyade İsrâ tecrübesinde yaşananlar üzerine konumlandığı sonucu çıkar. Buna karşılık birkaç şairin mekân merkezli fiziksel tasvirleri de gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle Kudüs, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre'yi hedefleyen canlı ve fizikî tasvirler dikkati çeker. Ek olarak ismi geçen mekânların bağlı olduğu coğrafi koşullar ve mekân konumlamaları da bu detaylandırmalara örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan şairlerin bu mahalleri ayet ve hadislerle dayanarak kutsal ve bereketli olarak addettiklerini, ayrıca yazdıkları şiirlerden buranın insanlık tarihi ve mirası açısından -pek çok peygamber ve evliyanın yaşadığı- çok velûd bir coğrafya olduğunu anlıyoruz. Bu konudaki dikkatlerini vurgulamak için sözü edilen insan kıymetlerini, farklı olayları bahane ederek pek çok kez metin kompozisyonunun içine dâhil etmişlerdir.

Mescid-i Aksâ özelinde verilen bilgilerde şairlerin referans kaynaklarının ayetlerin dışında Hz. Peygamber'in hadisleri, tefsir, siyer ve delâil kitapları

olduğu şiirlerdeki kimi ifadelerden anlaşılmaktadır. Hadisenin geçtiği zaman ve olayın içinde zikredilen kişilere dair kimi yaklaşımların şairden şaire farklılık arz ettiği de söylenebilir. Bu da referans aldıkları kaynakların çeşitliliğinden kaynaklanmış olsa gerektir.

Burada karşılaştığımız diğer önemli bir husus da istifade edilen şairlerin farklı meslek gruplarından olması ve pek çoğunun kendi meslekî formasyonlarını, konunun izahı ve anlatımında kullanmış olmalarıdır. Örneğin bu isimlerden, aynı zamanda mutasavvıf olan şairlerin bazıları konuyu sufi terminoloji ve telakkiyle ele almışlardır. Hz. Peygamber’e ait zahirî bir yolculuğa dayanan bu mucizevi hadise, tasavvufta “seyr u sülûk” denilen manevî yolculuğun anlatımı için bir metafor olarak kullanılmıştır.

Bahse konu vakianın şairler tarafından, muhtevadaki zenginlik ve farklılıklarla birlikte, ciddi bir süreklilik içerisinde işlenmiş olması, konunun kültür hayatımızı çeşitli eserlerle tezyin eden konumunu ifade etmekte; bu tespit, çalışmamızın genel çerçevesi içinde bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Böylece Türk edebiyatında önemli bir hacme sahip mirâciye türünün, miracın duraklarından olan Mescid-i Aksâ ve Kudûs özelinde farklı başlıklarla incelenmesinin benzer ve farklı dikkatlerle hazırlanacak çalışmalara mütevazî bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanmasına ilişkin herhangi bir kişiyle potansiyel çıkar çatışmasına sahip değildir.

Destek/Finansman Bilgileri:

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve / veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma için etik kurul kararına ihtiyaç yoktur.

KAYNAKÇA

- Akar, M. (1987). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akdoğan, Y. (1989). "Mi'râc, Mi'râc-nâme ve Ahmedî'nin Bilinmeyen Mi'râc-nâmesi". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 9: 264-310.
- Alıcı, L. (2004). "Arif Süleyman ve Hilve-i Nebi Adlı Eseri". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 22: 129-148.
- Altınova, M. (2018). "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2: 138-158.
- Armağan, A. L. (2000). "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 20: 73-118.
- Arslan, M. (2019). *Manzum Mi'râc-nâme ve Mi'râciyyeler I-II*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Atvur, S. (2020). "Ortadoğu Jeopolitiğinde Kültürel Yansımalar: Kültürel Miras Üzerine Bir Değerlendirme". *Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2: 81-110.
- Bozkurt, N. (2002). "Kubbetü's-Sahre", *DİA*, C. 26, s. 304-308.
- Bozkurt, N. (2004). "Mescid-i Aksâ", *DİA*, C. 19, s. 268-271.
- Coşan, M. E. (2021). *Miraç Yol-Yolculuk-Yolcu*. İstanbul: Server Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Duman, M. Z.; Altundağ, M. (1998). "Hurûf-ı Mukattaa", *DİA*, C. 18, s. 401-408.
- Ergun, S. N. (1943). *Türk Musikisi Ansiklopedisi-I*, İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı*. çev. Kılıçbay, M. A., Ankara: Gece Yayınları.

- Fidan, E. S. (2024). *Diriliş Şehirleri Atlası: Sezai Karakoç'un Şiirinde İslam Coğrafyası. Tüm Yönleriyle Sezai Karakoç Din ve Medeniyet Düşüncesi.* ed. Şamlıoğlu, K.- Demirhan, Y., Bursa: Ekin Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). “Divan Şiirinde Hazret-i Muhammed”. *Köprü Dergisi*, 74: 106-117.
- Karaoğlu, A. (2017). “İsrâ ve Mi’râc Hadisesi Üzerine Bir Giriş Denemesi”. *Bilimname Dergisi*, 34: 555-601.
- Karasu, B. (2024). *Giritli Ahmed Efendi’nin Fezâil-i Kuds-i Şerîf’i*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Keleş, R. (2018). *Divan Şiirinde Mi’râciyye Kasideleri -Tespit ve Tahlil-*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2022). *Mirâcın Tasavvufî Boyutu. Osmanlı Kültür Ortamında Miraç ve Yolculuk Durakları.* ed. Taşkent, A. vd., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kur’ân-ı Kerim Meâlî*. (2011). Ankara: TDV Yayınları.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn b. Haccâc el- Kuşeyrî. (1981). *el-Câmiu’s-Sahîh I-III*. İstanbul.
- Öz, M. (1992). “Burak”, *DİA*, C. 6, s. 417.
- Öztuna, Y. (1974). *Türk Musikisi Ansiklopedisi-I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Öztürk, M. (2017). “Türk Edebiyatında Kudüs Teması”. *Journal of IslamicJerusalem Studies*, 17: 39-57.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Subaşı N. (2019). *Din ve Toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Şener, H. (2016). “Türk Edebiyatında Mi’râciyye Geleneği ve Harputlu Rahmî’nin Beyân-ı Mi’râc Başlıklı Manzumesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26: 77-91.
- Tanyıldız, A. (2013). “Süleymaniye Kütüphanesi”ndeki 1211 Numaralı Na’t ve Mi’râciyye Mecmûası”. *Turkish Studies Dergisi*, 8: 525-547.
- Uğurluel, T. (2016). *Arzın Kapısı Kudüs*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Uzun, M. (2005). “Mirâciyye”, DİA, C. 30, s. 135-140.
- Ünlü, B. (2018). Modern Türk Şiirinde Kudüs, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Yaman, B.; Dikmen, M. (2006). “Metin ve Resim Bakımından Mi’racnâme (Paris Bibliotheque Nationale, Turc 190) ve İlâhî Komedyâ’daki Benzerlik Üzerine Bir Karşılaştırma”. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2: 147-168.
- Yavuz, S. S. 82020). “Mi’rac”, DİA, C. 30, s. 132-135.
- Yılmaz, K. (2017). “Türk İslam Edebiyatında Faziletname ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam Üzerine Yazılmış Manzum Bir Faziletname”. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2: 366-381.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The phenomenon of religion has influenced human beings in many aspects of their actions, and literature, in which human beings play a leading role, is one of them. It has been a common thread for the literary products of Eastern and Western civilizations. Eastern civilization, which we focus on in our study, has also produced works in the shadow of Islamic culture and civilization. The values and achievements of Islam have also gained message value in prose and verse in different formations and in various genres of literature. Divan literature, which finds value in the line of Islamic civilization, has a great contribution to this. Divan poetry in particular has been a strong carrier of this understanding. For example, in his interactions with his creator, who is a transcendent being, man has tried to convey his state with genres such as “tawhit” and “münājāt” according to his emotional state, while he has tried to approach the Islamic prophet Muhammad, who is His servant and messenger, spiritually with different genres such as “naat” and “mawlid”. One of the most important of these genres is the “mirâjiye” genre. These works, which deal with the miracle of the Prophet Muhammad's miracle of miraj, were composed in Persian and Turkish literatures, especially in verse. This miracle consists of two parts called Isra and Mirâj. Our study aims to analyze Qudus and Masjid al-Aqsa,

one of the main places in the Isra stage of the miracle, through the perceptions of space-time-event and human perceptions around this miracle in Turkish literature.

Method

We tried to approach the study with a set of research questions in order to examine the issue in a more framed and comprehensive way. What is the miracle of Mirâj and how did it happen? How was this event reflected in literature? What are the central places of Isra'a, the first stage of this miracle? What is the importance of these places for the Islamic world? What is the spatial meaning and narration of Qudus and Masjid al-Aqsa in the miracles? What is the perception of space-people-events and time around these neighborhoods?

While Mirâj appears mostly in prose in Arabic literature, it is mostly composed in verse in Persian and Turkish literatures. The mirâjîyas encountered coincide with the 14th and 20th centuries for Anatolia. There have been a number of articles, theses, encyclopedic articles and book-centered scientific studies on the mirâj event and mirâjîyes covering this period. The most comprehensive work is Prof. Dr. Mehmet Arslan's two-volume comprehensive work titled *Manzum Mi'râc-nâme and Mi'râciyyeler I-II*, which we also used as a text bank in our study. In addition to this work, the aforementioned publications were also utilized to the maximum extent.

Qudus and Masjid al-Aqsa, the central subject of this study, have been used in classical literature through different forms of verse, especially to serve an aesthetic and analogical purpose. Therefore, these places have been the guests of many couplets even outside the miraj event. This study has presented these places with the titles of “space-human-event and time” only through the genre of mirâjîye in divan poetry. The abundance of textual material on the subject in the historical process required us to select only one of the couplets with similar content. In this selection, we should say that the couplets that prioritize our contextual sensitivity are decisive.

In this study, in which Qudus and Masjid al-Aqsa are examined with a special focus on the miracle of mirâj, the verse mirâjis written by 38 poets who lived between the XIVth and XXth centuries are analyzed in the light of these places.

Findings

Qudus and Masjid al-Aqsa, which we have analyzed in the Mirājiye genre and which hosted the first part of the mirāj, Isra'a, have been analyzed under the headings of "space-time-event-human". When we read through the texts, we came to the conclusion that these two places were generally handled with a religious and literary concern centered on the miracle of Isra'a. Especially in this genre, neither an aesthetic concern based on intense imagination and simile, as encountered in other forms of divan poetry, nor a depiction that appeals only to the five senses and is based on reality is used. However, some poems also include vivid and physical descriptions of Qudus, Al-Aqsa Mosque and the Dome of the Rock. In addition, the geographical conditions and spatial positioning of the named places can also be cited as examples of these elaborations. On the other hand, based on verses and hadiths, the poets regarded these places as holy and fertile, and from the poems they wrote, we understand that this is a very fertile geography in terms of human history and heritage, inhabited by many prophets and saints. In order to emphasize their attention to this issue, the poets included the aforementioned human values in the textual composition many times, using different events as an excuse.

It is understood from some expressions in the poems that the reference sources of the poets in the information given in the special case of Al-Aqsa Mosque are the hadiths of the Prophet Muhammad, tafsir, siyar, and books of evidence, in addition to the verses. It can also be said that some approaches to the time of the event and the people mentioned in the event differ from poet to poet. This must have been due to the diversity of the sources they referenced.

Conclusion

The fact that the incident in question has been dealt with by poets in a serious continuity, together with the richness and differences in the content, expresses the position of the subject that adorns our cultural life with various works; this determination is once again revealed within the general framework of our study. Thus, it is thought that examining the mirājiye genre, which has an important volume in Turkish literature, with different titles specific to Masjid al-Aqsa and Qudus, one of the stops of mirāj, will make a modest contribution to the studies to be prepared with similar and different attention.